

Date: 27th August-2026

O'ZBEK TILIDA AYOL VA ERKAK OBRAZINI IFODALOVCHI LEKSIK
BIRLIKLAR

Xayitova Muxabbat Abdurashidovna

Buxoro davlat pedagogika instituti

mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda o'zbek tilida ayol va erkak obrazini ifodalovchi leksik birliklarning lisoniy, semantik va lingvomadaniy xususiyatlari tadqiq etiladi. Insonning genderga xos belgilarini ifodalovchi birliklarning nominativ-semantik xususiyatlari, ularning nutqiy qo'llanishi hamda o'zbek xalqining milliy-madaniy qarashlari bilan bog'liq jihatlari tahlil qilinadi. Ayol va erkak obrazining til birliklari orqali ifodalanishida biologik jins bilan bir qatorda, ijtimoiy mavqe, oilaviy munosabat, kasb, yosh va xarakter kabi omillarning ham muhim o'rin tutishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: gender, genderga xoslangan birliklar, ayol obrazi, erkak obrazi, leksik birlik, semantika, nominatsiya, lingvomadaniyat, gender stereotipi.

Kirish

Til jamiyatning ijtimoiy va madaniy hayotini aks ettiruvchi muhim hodisa sifatida insonning o'zini va atrof-muhitni qanday anglashini namoyon etadi. Shuning uchun ham zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini faqat struktur-semantik jihatdan emas, balki ularning inson, jamiyat, tafakkur va madaniyat bilan munosabati asosida o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Gender tilshunosligi doirasida ayol va erkak obrazining tilda qanday ifodalanishi muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Chunki til birliklarida jamiyatning ayol va erkakka nisbatan shakllangan qarashlari, ularning ijtimoiy rollari, oiladagi mavqei, xulq-atvori va qadriyatlari haqidagi tasavvurlar o'z aksini topadi.

O'zbek tilida ayol va erkak obrazini ifodalovchi leksik birliklar miqdor va mazmun jihatidan rang-barangdir. Bunday birliklar qarindoshlik, yosh, oilaviy holat, ijtimoiy mavqe, kasb-hunar va shaxsiy xususiyatlarni ifodalashi mumkin.

Asosiy qism

O'zbek tilida ayol obrazini ifodalash uchun qo'llanadigan birliklar qatoriga ayol, qiz, ona, opa, singil, kelin, bibi, momo, buvi, beka, xotin, juvon kabi leksemalarni kiritish mumkin. Mazkur birliklarning har biri o'zining asosiy nominativ ma'nosidan tashqari, muayyan kontekstda qo'shimcha ijtimoiy va madaniy ma'nolarni ham ifodalashi mumkin.

Masalan, ona leksemasi qarindoshlik munosabatini ifodalash bilan birga, o'zbek lingvomadaniyatida mehr-muhabbat, fidoyilik, tarbiya, oilaning tayanchi kabi konseptual ma'nolar bilan ham bog'lanadi. Kelin leksemasi esa nafaqat oilaviy holatni, balki o'zbek milliy madaniyatida mavjud bo'lgan muayyan ijtimoiy rolni ham anglatadi.

Date: 27th August-2026

Erkak obrazini ifodalovchi erkak, ota, o'g'il, aka, uka, yigit, kuyov, bobo, chol kabi birliklarda ham biologik jins ma'nosi bilan bir qatorda yosh, qarindoshlik va ijtimoiy munosabatga oid semantik belgilar mavjud.

Ayniqsa, ota leksemasi o'zbek tilida keng lingvomadaniy mazmunga ega. U biologik qarindoshlikni ifodalashdan tashqari, oila boshlig'i, tarbiyachi, mas'ul shaxs kabi tushunchalarni ham ifodalashi mumkin. Bu holat til birliklarining milliy-madaniy semantikaga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ayol obrazining semantik xususiyatlari

Ayol obrazini ifodalovchi birliklarning semantik xususiyatlarini bir necha guruhga ajratish mumkin:

1. Qarindoshlik munosabatini bildiruvchi birliklar: ona, opa, singil, buvi, qiz.
2. Oilaviy holatni bildiruvchi birliklar: kelin, xotin, beka, juvon.
3. Yosh xususiyatini bildiruvchi birliklar: qiz, juvon, ayol, momo.
4. Ijtimoiy mavqe yoki faoliyatni bildiruvchi birliklar: ustoz, shifokor, rahbar, o'qituvchi kabi kasb va mavqega oid birliklarning ayol shaxsga nisbatan qo'llanishi.
5. Baholovchi xususiyatga ega birliklar: ayolning tashqi ko'rinishi, xulqi, odobi va xarakterini ifodalovchi birliklar.

Mazkur guruhlarining har birida gender komponenti turlicha namoyon bo'ladi. Ayrim birliklarda gender semasi asosiy ma'no tarkibida mavjud bo'lsa, ayrimlarida u kontekst orqali yuzaga chiqadi.

Erkak obrazining semantik xususiyatlari

Erkak obrazini ifodalovchi birliklar ham semantik jihatdan rang-barangdir. Ota, aka, uka, o'g'il, yigit, erkak, kuyov, bobo kabi birliklar shaxsning jinsi bilan birga, uning yoshini, qarindoshlik munosabatini yoki oiladagi o'rnini ifodalashi mumkin.

O'zbek lingvomadaniyatida erkak obrazi ko'pincha mas'uliyat, himoya, jasorat, mehnatsevarlik, qat'iyat kabi tushunchalar bilan bog'lanadi. Bunday xususiyatlar nafaqat alohida leksemalarda, balki frazeologik birliklar, maqollar va boshqa paremiologik birliklarda ham namoyon bo'ladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, bunday tasavvurlar tilning o'ziga xos xususiyati emas, balki muayyan jamiyatning tarixiy va madaniy tajribasi bilan shakllangan konseptual qarashlarning til orqali ifodalanishidir.

Gender birliklarining lingvomadaniy xususiyatlari

Ayol va erkak obrazini ifodalovchi birliklarni o'rganishda ularning milliy-madaniy komponentini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Chunki bir xil genderni oid tushuncha turli xalqlarning tillarida turlicha konseptualashtirilishi mumkin.

O'zbek tilidagi kelin, kuyov, ona, ota, bobo, momo kabi birliklar xalqning oilaviy munosabatlari va milliy qadriyatlari bilan bevosita bog'liq. Ushbu birliklar orqali o'zbek jamiyatida oila, qarindoshlik, kattalarga hurmat, kichiklarga g'amxo'rlik kabi qadriyatlarning til tizimida aks etishini kuzatish mumkin.

Shu nuqtayi nazardan genderni xoslangan leksik birliklar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqani ko'rsatuvchi muhim lingvistik material hisoblanadi.

Date: 27th August-2026

Gender stereotiplarining aks etishi

Ayol va erkak obrazini ifodalovchi birliklarning ayrimlarida gender stereotiplari ham namoyon bo'ladi. Masalan, ayolga nisbatan nazokatli, mehribon, oqila, uy bekasi kabi tushunchalarning, erkakka nisbatan esa mard, jasur, kuchli, oilaning tayanchi kabi tushunchalarning qo'llanishi jamiyatda shakllangan gender tasavvurlarini aks ettirishi mumkin.

Biroq zamonaviy jamiyatda ayol va erkakning ijtimoiy rollari kengayib borayotganligi sababli bunday stereotiplar ham o'zgarish jarayonini boshdan kechirmoqda. Shu bois gender birliklarini diaxron va sinxron aspektlarda o'rganish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Xulosa

O'zbek tilida ayol va erkak obrazini ifodalovchi leksik birliklar gender munosabatlarini ifodalovchi muhim til vositalaridan biridir. Ularning semantik tarkibida biologik jins ma'nosi bilan bir qatorda yosh, qarindoshlik, oilaviy holat, ijtimoiy mavqe va baholash kabi ma'no komponentlari ham mavjud.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ayol va erkak obrazining tildagi ifodasi xalqning tarixiy tajribasi, milliy qadriyatlari va ijtimoiy qarashlari bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, ona, ota, kelin, kuyov, bobo, momo kabi birliklar o'zbek lingvomadaniyatining muhim birliklari sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, o'zbek tilidagi genderni xoslangan leksik birliklarni lisoniy, lingvopragmatik va lingvomadaniy jihatdan kompleks tadqiq etish o'zbek tilida gender konseptlarining shakllanishi va namoyon bo'lish mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab. – Toshkent: O'zbekiston, 2012.
2. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006.
3. Yo'ldoshev B. Frazzeologiya va frazeografiya asoslari. – Samarqand, 2007.
4. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2002.
5. Маслова В. А. Лингвокультуралогия. – Москва: Академия, 2001.
6. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. – Москва, 1999.

